

GS. Tạ Quang Bửu – nhà trí thức uyên bác, nhìn xa trông rộng

GS. NGUYỄN LÂM

*“Tôi đã đi nhiều nước,
nhưng chưa ở đâu tôi
được gặp một vị Bộ trưởng
thông thái đến thế!”.*
(Lời GS. Chomsky, một
trong những nhà bác
học lớn nhất thế kỷ 20
theo đánh giá của tạp chí
Newsweek, viết về GS. Tạ
Quang Bửu trên New York
Times)

GS. Tạ Quang Bửu

Ngày 23/7/2010 là kỷ niệm 100 năm ngày sinh của GS. Tạ Quang Bửu 23/7/1910-23/7/2010.

Vào những năm đầu thập kỷ 60 của thế kỷ trước, khi miền Bắc nước ta đang bị máy bay giặc Mỹ đánh phá ác liệt, cuộc chiến đấu cho ngày thống nhất đất nước đang huy động tối đa sức người, sức của cả nước, GS. Tạ Quang Bửu vẫn không quên xây dựng một đội ngũ nhân lực khoa học công nghệ cho đất nước, nổi bật là những nhà toán học, những người làm máy tính điện tử (MTĐT) mà sau này được gọi là **tin học**, rồi **công nghệ thông tin**.

Theo đề xuất của GS. Tạ Quang Bửu, lúc bấy giờ là phó chủ nhiệm Ủy ban Khoa học Kỹ thuật Nhà Nước (KHKTNN), nước ta bắt đầu xây dựng ngành MTĐT mà một trong những việc đầu tiên là nhập một MTĐT cỡ trung bình, MTĐT Minsk-22 của Liên Xô. Minsk-22 có tốc độ 6.000 phép tính/giây, bộ nhớ 32K bytes, làm bằng đèn bán dẫn. Để chuẩn bị cho việc lắp đặt, vận hành và khai thác MTĐT Minsk-22, Ủy ban KHKTNN đã cử một đoàn thực tập sinh gồm 9 người được tuyển chọn từ nhiều nơi (ĐH Bách khoa Hà Nội, ĐH Tổng hợp Hà Nội và từ quân đội) để đi thực tập về MTĐT ở Liên Xô. Trong đó năm người thực tập ở Trung tâm Tính toán Viện Hàn lâm Khoa học Liên Xô ở Moskva (Nguyễn Tâm đã mất, Hồ Thuần, Trần Văn Nho đã mất, Trần Văn Tiểu và tôi - Nguyễn Lâm) và 4 người thực tập ở Tashken (Nguyễn Liệu đã mất, Nguyễn Hoàng, Trần Văn Ân đã mất và Lê Thiện Phố).

Giám đốc Trung tâm Tính toán Viện Hàn lâm Khoa học Liên Xô lúc bấy giờ là Viện sĩ Hàn lâm Khoa học Liên Xô Anatoli Alekxêevich Dorodnitsyn. Viện sĩ Dorodnitsyn cũng tròn 100 tuổi vào năm nay (02/12/1910-02/12/2010).

Sau thời gian thực tập, tôi được chỉ định ở lại làm nghiên cứu sinh và may mắn được Viện sĩ trực tiếp hướng dẫn. Viện sĩ đã từng làm việc gần gũi, thân thiết với GS. Tạ Quang Bửu, GS. Lê Văn Thiêm. Qua những lúc thầy trò tâm sự, tôi cảm nhận sự kính trọng của Viện sĩ đối với các vị tiền bối này của ngành toán học nước ta. Ông biết rõ việc GS. Lê Văn Thiêm một nhà toán học ở Pháp, đã về nước theo tiếng gọi của Bác Hồ vào khoảng năm 50 của thế kỷ trước và lặn lội dọc đường rừng Trường Sơn từ miền Nam ra miền Bắc để xây dựng Trường Dự bị Đại học ngay trong kháng chiến chống Pháp theo lệnh của Bác. Còn với GS. Tạ Quang Bửu thì Viện sĩ đã nhiều lần bàn bạc về sự phát triển ngành máy tính trên thế giới nói chung và ở Việt Nam nói riêng ngay trong những năm tháng sơ khai của ngành này trên phạm vi quốc tế.

Để tổ chức bảo trì, khai thác MTĐT Minsk-22 và xây dựng đội ngũ cán bộ máy tính, cán bộ điều khiển học, Ủy ban KHKTNN đã thành lập Phòng Toán học Tính toán trực thuộc Ủy ban, là tiền thân của Viện Công nghệ Thông tin thuộc Viện Khoa học Công nghệ ngày nay. Cuối năm 1967, khi máy Minsk-22 về nước, GS. Tạ Quang Bửu không còn làm phó chủ nhiệm Ủy ban KHKTNN mà đã chuyển sang làm Bộ trưởng Bộ Đại học và Trung học Chuyên nghiệp, nhưng GS. vẫn giành rất nhiều thời gian, tâm trí cho ngành máy tính còn rất non trẻ lúc bấy giờ. Ông đã có tác động quan trọng trong việc chuẩn bị chỗ đặt máy Minsk-22 ở tầng 1 nhà 39 Trần Hưng Đạo (trụ sở Bộ Khoa học Công nghệ ngày nay) và chuẩn bị cho việc đào tạo đội ngũ cán

GS. Tạ Quang Bửu trong những năm kháng chiến chống Mỹ

bộ làm công nghệ thông tin ở nước ta. Đặt máy ở 39 Trần Hưng Đạo là một thuận lợi lớn cho việc bảo trì, khai thác máy nhưng cũng là một quyết định táo bạo vì địch có thể bắn phá bất cứ lúc nào. Do vậy, Ủy ban cũng đã chuẩn bị một địa điểm khác, một hầm sâu trong khu Đồi Thông ở phố Đội Cấn, một nơi "sơ tán" dự phòng cho Minsk-22. GS. đã chỉ đạo để các cán bộ nhiều ngành tiếp cận với MTĐT và kết quả là nhiều ngành đã khai thác thành công, giải quyết được rất nhiều bài toán về ứng dụng khoa học - kỹ thuật quan trọng trên MTĐT, như ngành khí tượng thủy văn, ngành giao thông vận tải, ngành xây dựng kiến trúc... MTĐT Minsk-22 trở thành nơi duy nhất cho phép sinh viên nhiều trường, nhiều thế hệ tiếp cận với kỹ thuật tính toán hiện đại, ngành khoa học rất mới của cả thế giới.

Năm 1975, khi quân đội ta vào tiếp thu các dàn máy tính IBM của quân đội và chính quyền Sài Gòn, nhiều sĩ quan quân đội Sài Gòn được đào tạo kỹ lưỡng ở Mỹ về MTĐT đã rất ngạc nhiên về trình độ tin học của sĩ quan quân đội ta. Họ không biết rằng chúng ta có những người như GS. Tạ Quang Bửu, người đã chuẩn bị cho việc này từ 7 - 8 năm trước đó.

Ngay trong những năm chiến tranh,

GS. đã mời một số nhà toán học từng được tặng Giải thưởng Fields như Laurent Schwartz, Alexandre Grothendieck sang thăm Việt Nam và trình bày về các vấn đề toán học hiện đại cho đội ngũ cán bộ nghiên cứu toán học nước ta. GS. là người đề xuất và chỉ đạo tổ chức thực hiện việc thi tuyển sinh đại học một cách nghiêm túc và kiểm tra kiến thức cho người được lựa chọn đi làm nghiên cứu sinh một cách công bằng. Ông cũng là một trong những người chủ trương mở các lớp phổ thông chuyên toán ở nước ta và mạnh dạn đưa học sinh nước ta đi dự thi các Olympic Toán Quốc tế ngay từ năm 1974. Như ta đã biết, nhiều học sinh chuyên toán về sau này đã trở thành những nhà toán học, những nhà khoa học nổi tiếng ở nước ta.

Nhà ngôn ngữ toán học Mỹ Noam Chomsky, người được tạp chí Mỹ Newsweek đánh giá là "một trong những nhà bác học lớn nhất thế kỷ 20", một nhà trí thức chống chiến tranh của Mỹ ở Việt Nam, theo lời mời của GS. Tạ Quang Bửu, vào năm 1972 sang thăm Việt Nam và trình bày một chuyên đề về Toán - Ngôn ngữ cho cán bộ khoa học ở nước ta. Chuyên đề đó tổ chức ở Đại học Bách khoa Hà Nội. Hội trường Đại học Bách khoa người nghe ngồi chật kín. Khi mới bắt đầu trình bày thì bỗng một hồi còi, nghe như còi báo

động, vang lên. GS. Chomsky ngừng một chút, dăm chiêu, rồi tiếp tục bài giảng. Toán - Ngôn ngữ là một trường phái mới do chính GS. Chomsky sáng lập, nó gắn kết chặt chẽ toán học với điều khiển học, với MTĐT và là nền tảng cho sự phát triển khoa học tính toán sau này. Đây là một vấn đề còn khá xa lạ đối với các nhà toán học nước ta thời bấy giờ. Hôm đó ban tổ chức đã chuẩn bị những phiên dịch tiếng Anh của Ủy ban KHKTNN, những người đã từng dịch cho nhiều đoàn khoa học nước ngoài. Tuy nhiên vì nội dung quá khó nên sau một lúc theo dõi, GS. Tạ Quang Bửu đã phải đích thân làm phiên dịch và dịch suốt cả ngày. Chẳng những dịch mà ông còn giải thích cho người nghe những chỗ khó hiểu, không khác gì một thầy giáo đang giảng bài! Phải là người am hiểu toán học hiện đại, am hiểu điều khiển học, am hiểu ngôn ngữ học và rất giỏi tiếng Anh mới có thể dịch được hay như thế! GS. Chomsky khi về Mỹ đã viết bài kể lại chuyến thăm Việt Nam trên New York Times, ông viết: "Tôi đã đi nhiều nước, nhưng chưa ở đâu tôi được gặp một vị Bộ trưởng thông thái đến thế! GS. Tạ Quang Bửu là một người cực kỳ thông minh!".

Tưởng nhớ GS., chúng tôi những học trò của Ông tỏ lòng kính phục và ghi nhớ sâu sắc lòng biết ơn GS., người đã luôn có những ý tưởng sắc sảo, tiên phong, sáng tạo, nhìn xa trông rộng vượt thời gian và không gian, mở đường cho sự phát triển nhiều ngành khoa học, kỹ thuật mới mẻ ở nước ta, người thầy của không biết bao nhiêu thế hệ các nhà khoa học nước ta và thắm ước ao giá như chúng ta có một con người như thế cho hôm nay! □

GS. Tạ Quang Bửu (x) cùng Thủ tướng Phạm Văn Đồng thăm Viện Toán học (1986)